

บทที่ ๕

สรุป วิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

จากหลักฐานเอกสารการศึกษาและพุทธศาสนาในอดีตพบว่าพุทธศาสนามีความสำคัญต่อขบวนการศึกษาเรียนรู้ของสังคมไทยมาเป็นเวลายาวนานกว่า ๑๐๐ ปี พุทธศาสนาเริ่มลดบทบาทต่อระบบการศึกษาลงเมื่อราว ๑๐๐ กว่าปีมานี้ สาเหตุหลักใหญ่จะมาจากความเติบโตของอารยธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพล และความอ่อนแอของพุทธจักรทั้งด้านโครงสร้างและการประพฤติปฏิบัติพระธรรมและพระวินัย และจากการศึกษายังพบว่าหลักธรรมสำคัญตามหลักมรรคมีองค์ ๘ ในมหาจักรีสารสูตรอันเป็นทฤษฎีเอก ทฤษฎีหลัก ได้แสดงถึงความชัดเจนต่อการประพฤติปฏิบัติธรรมตามรอยพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ตรัสรู้ สัมมาสมาธิ นั้นเกิดจากการปฏิบัติมรรคทั้ง ๘ อยู่ในการดำรงชีวิตปกติปัจจุบัน ย่อมแสดงให้เห็นได้ว่าแนวทางในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้นั้น มีความสัมพันธ์อย่างสมบูรณ์กับความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กล่าวคือหลักการพัฒนาคนให้สมบูรณ์ตามหลักพุทธศาสนาสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศในทุกมิติ

การปฏิรูปการศึกษาเชิงโครงสร้าง ทั้งกำลังคน เงิน และอำนาจ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าจะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาของบ้านเมืองได้ไม่มากนัก เช่น การกระจายอำนาจการศึกษา หรือ การส่งเสริมให้มหาวิทยาลัยออกนอกระบบ เพราะนักวิชาการการศึกษาหรือผู้มีอำนาจ ส่วนใหญ่ขาดความรู้ ความเข้าใจ ในหลัก “สัมมาทิฐิ” ที่มีข้อต้นในเรื่องของ “ทาน” คือความเสียสละ บุคคลที่ขาดการศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมส่วนใหญ่มีความต้องการ ตำแหน่งสูงๆ เงินเดือนมากๆ การแก้ไขปัญหาใดๆ ก็ต้องให้ตำแหน่งและเงินเป็นเครื่องตอบแทน ระบบการศึกษาปัจจุบันซึ่งอิงอยู่กับระบบทุนสร้างค่านิยมที่เป็น “มิฉนาทิฐิ” การปฏิรูปการศึกษาจะประสบผลสำเร็จได้ด้วยการใช้ธรรมเป็นอำนาจคือมีความรู้ ความเสียสละ มีปัญญาเป็นแสงสว่างนำทาง ต้องอาศัยความร่วมมือและการลดความเห็นแก่ตัวของทุกฝ่ายโดยเฉพาะผู้บริหารหรือผู้มีอำนาจ การปฏิรูปการศึกษควรเริ่มต้นจากการ “ปฏิวัติจิตสำนึก” สร้างคุณค่าใหม่ สร้างค่านิยมใหม่ ส่งเสริม “คนดี” ให้ปกครองแผ่นดิน เป็นครู อาจารย์ นักวิชาการ เป็นผู้บริหาร ที่มี “จิตวิญญาณ” แห่งความเสียสละ เป็นตัวอย่างให้กับสังคม เป็น จิตวิญญาณพ่อ จิตวิญญาณแม่ หล่อหลอม ปลูกฝัง สร้างโลกทัศน์ใบใหม่ให้เยาวชนควรให้การยกย่องส่งเสริมอย่างจริงจัง

การปฏิรูปการศึกษา จึงต้องเริ่มต้นจากการให้การศึกษาเรียนรู้กับคนทั้งแผ่นดินให้มีการปฏิบัติจิตวิญญาณให้เกิด “สัมมาทิฐิ” สร้างระบบการศึกษา (ยัญพิธี) ให้มีค่านิยมใหม่ให้คุณค่าของความคิด มีคุณธรรม มีน้ำใจ เสียสละ(บวสรว) เป็นเครื่องหมายให้มีความหมายมากกว่า เงิน ตำแหน่ง และปริญญาบัตร เปิดโอกาสทางการศึกษาให้กับชนทุกชั้นให้มากที่สุดโดยไม่คำนึงถึงฐานะ สร้างหลักสูตรการศึกษาเรียนรู้ให้ผสมผสานอยู่ในชีวิตจริงให้มากที่สุด ส่งเสริมสนับสนุนฐานล่างของประชาชนให้มีการศึกษาภาคเกษตรเพื่อแปรรูปเป็นพลังงานเพื่อการพึ่งตนเองและเป็นระบบเศรษฐกิจที่สำคัญในระยะยาวโดยรวมต่อไป

การปฏิรูปการศึกษาตามหลักพุทธศาสนามีหลักมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางเอก ทางสายหลัก เปรียบเสมือนเป็นรอยเท้าช้าง คือหลักธรรมอื่นสามารถรวมลงในหลักมรรคมีองค์ ๘ นี้ทั้งสิ้น การศึกษาตามหลักพุทธศาสนามีศูนย์กลางของการเรียนรู้ที่ “จิตวิญญาณ” หมายถึงการศึกษามีเป้าหมายหลักเพื่อการเรียนรู้ถึงสภาพ อาการ “เกิด” “ดับ” “กุศล” “อกุศล” “ดี” หรือ “ชั่ว” “ควรทำ” หรือ “ไม่ควรทำ” “สุข” หรือ “ทุกข์” มีอะไรเป็นเหตุแห่งทุกข์ (สมุทัย) มีเป้าหมายในความสงบระงับแห่งทุกข์ (นิโรธ) ศึกษาเรียนรู้ป้องกันและออกจากทุกข์ (มรรคมีองค์ ๘) และจากการค้นคว้าวิจัยพบว่าการศึกษาริเริ่มต้นจากการเรียนรู้ที่ “สัมมาทิฐิ” ซึ่งเป็นประธานของมรรคทั้ง ๘ “สัมมาทิฐิ” แบ่งเป็นข้อย่อยได้เป็น “สัมมาทิฐิ ๑๐” ซึ่งจะเป็นเครื่องมือตรวจสอบที่สำคัญว่าการกระทำใดๆ ไหมเอียงเข้าสู่ “สัจจะ” หรือ “สัมมาทิฐิ” เพียงไร หรือจะแปลตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๒: ๑๑๑๑) หมายถึง “ความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ความเห็น หรือ มโนกรรม ที่สามารถแยกแยะว่าอย่างไรควร อย่างไรไม่ควรกระทำ อย่างไรดี อย่างไรชั่ว จึงมีความสำคัญมากที่สุดคือเป็นกรรมใหญ่มีผลมากต่อพฤติกรรมและความเป็นไปทั้งหมดของชีวิตและสังคม หากความเห็นของคนในสังคมใกล้เคียงกันหรือสอดคล้องกันไปในทิศทางที่ถูกต้องดีงามสังคมนั้นก็สงบร่มเย็น และจากข้อมูลการวิจัยพบว่าขบวนการประชาพิจารณ์การปฏิรูปการศึกษาประชาชนส่วนใหญ่ต้องการให้การศึกษา “ความรู้คู่คุณธรรม” คือต้องอบรม สั่งสอน ปลูกฝังให้มีความรู้ในความจริงทั้ง ๒ ด้าน ด้านที่ ๑ คือเพื่อแสวงหาความจริงในมิติของ “วิทยาศาสตร์” และด้านที่ ๒ คือการแสวงหาความจริงในมิติของ “สัจจะ” ในความเป็นไปของชีวิต ว่าควรดำรงอยู่อย่างไร ความรู้ในความจริงตามสัจจะนี้เป็นส่วนที่การศึกษาจะขาดเสียมิได้ มิฉะนั้นมนุษย์จะสามารถสร้างเหตุผลมากมายเพื่อแสวงหาและตอบสนองต่อความต้องการอย่างขาดความมีสำนึกร่วมกันของคนในสังคม การให้การศึกษาเรียนรู้ความจริงตาม “สัจจะ” จึงมีความสำคัญอย่างมากต่อพฤติกรรมของมนุษย์สำหรับควบคุมตนเองให้มี “คุณธรรมกำกับความรู้” หรือ “ความรู้คู่คุณธรรม” นอกจากนั้นแล้วการศึกษาตามหลักพุทธศาสนาที่มีจุดเริ่มต้นการศึกษาที่ “สัมมาทิฐิ ๑๐” เป็นการศึกษาภาคทฤษฎีให้เป็นองค์ประกอบของการตัดสินใจว่า “สิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร” จะ

การปฏิรูปการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา มีความหมาย จุดมุ่งหมายหลัก ในการพัฒนา มนุษย์ให้มีการศึกษาเพื่อ “ลดความเห็นแก่ตัว” เป็นเครื่องมือหลักในอันที่จะกำกับความรู้ ซึ่งไม่ ขัดแย้งกับหลักวิทยาศาสตร์และความเจริญก้าวหน้าของสังคม เศรษฐกิจประเทศชาติ กลับจะเป็น ส่วนเสริมในสิ่งที่ขาดหายไปดังในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. ๒๕๔๐ คาดหวังให้การศึกษาให้ “ความรู้คู่ คุณธรรม” หมายถึง “๕๐ : ๕๐” ขณะปัจจุบันคาดหวังว่าการศึกษาให้มี “คุณธรรมนำความรู้” น่าจะหมายถึง “๖๐ : ๔๐” ในความเป็นจริงทุกมิติของสังคมปัจจุบันคุณธรรมเป็นเรื่องที่สังคมมี ความต้องการสูงและเร่งด่วนอย่างที่สุด แต่ในด้านการปฏิบัติผู้ที่จะพาทำ พาทำให้เป็นตัวอย่างอยู่ใน สังคมมีไม่มากนัก เนื่องเพราะการศึกษาที่ผ่านมาไม่ได้ทำให้มนุษย์ในสังคมเข้าใจได้ว่า “คุณธรรม นั้นคืออะไร” ผู้วิจัยจึงมีความคาดหวังเพียงว่าให้ “คุณธรรมกำกับความรู้” หมายถึง “๔๐ : ๖๐”

สรุปการปฏิรูปการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา หรือตามหลักมรรคมีองค์ ๘ หรือตามหลักไตรสิกขา คือการปฏิรูปหรือการปฏิวัติจิตวิญญาณแห่งความสำนึก เพื่อลดความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ มีขบวนการศึกษา อบรม สั่งสอน ปลูกฝัง มีลำดับ ขั้นตอน ดั้น กลาง ปลาย มีมาตรฐานการรับรองการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา คือ ปฏิญญาแห่งความเป็นพระอรหันต์ การศึกษาพระธรรมตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าท่านได้ตรัสยืนยันหนักแน่นว่า ไม่ล้าสมัย ทำทนายให้มาพิสูจน์ ผู้ศึกษาและปฏิบัติจะสามารถรู้ได้ด้วยตนเอง และมนุษย์ทุกคนควรได้รับเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตวิญญาณ (นามธรรม) ดังคำยืนยันในบทสวดมนต์ ที่พบเห็นโดยทั่วไปว่า

“...สันติภูมิจิโก เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นด้วยตนเอง
อภิลิโก เป็นสิ่งที่สามารถปฏิบัติจนถึงผลได้ไม่จำกัดกาล
เอหิภัสสิโก เป็นสิ่งที่ผู้แสวงหาทำทนายให้มาพิสูจน์กันได้
โอปะนะยิโก เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาให้มีให้เกิดขึ้นในตน...”

๕.๒ วิจัย

การปฏิรูปการศึกษาต้องสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ กล่าวคือเป้าหมายสูงสุด หรือปรัชญาการศึกษาไทย มีความหมายต่อการสร้างพฤติกรรมทางสังคมอย่างสูง ในการที่จะมุ่งเอาสิ่งใดเป็นทิศทางการสร้างสังคม ประเทศชาติ สิ่งหนึ่งที่เป็นเป้าหมายของมนุษย์ทั้งหมด ย่อมแสวงหา “ความสุข” มีความหมายทั้งโดยปัจเจกบุคคลและในองค์ประกอบโดยรวมทั้งสังคม ความสุขนั้นยังมีความหมายใน ๒ มิติ กล่าวคือ

๑. ความสุขที่อาศัยวัตถุสิ่งของเป็นปัจจัย เรียกว่า กามสุข

๒. ความสุขที่ไม่อาศัยวัตถุสิ่งของเป็นปัจจัย เรียกว่า วุปลมสุข

ดังคำตรัสในพระไตรปิฎก (จุ.ธ. ๒๕/๒๐๒/๕๕)ว่า

“ไฟเสมอด้วยวราคะไม่มี

โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี

ทุกข์เสมอด้วยเบญจขันธ์ไม่มี

สุขยิ่งกว่าความสงบไม่มี ”

ความสุขอย่างแรกเป็นเรื่องสามัญสำนึกปกติของมนุษย์ปุถุชน ไม่จำเป็นต้องเรียน ต้องสอน ต้องบอก โดยสัญชาตญาณของมนุษย์ก็สามารถเข้าใจ และแสวงหากันอย่างอีกทีก็กรีกโครมอย่างที หากไม่มีกฏศีลธรรม และกฎหมายรองรับ ความรุนแรงของการเอารัดเอาเปรียบย่อม

ความสุขอย่างที่สองเป็นเรื่องที่ต้องการฝึกฝน อบรม สั่งสอน ปลุกฝัง จนกระทั่งตนเองสามารถเข้าถึงความสุขอันสงบระงับจากสิ่งที่เป็นอกุศลหรือจากความมอมเมาทั้งหลายในโลก การให้การศึกษาเพื่อรู้เท่าทันต่อกระแสนิยมที่เป็นมิฉันทิฐิ จำต้องอาศัยกำลังสติปัญญา และสังคมสิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องหล่อหลอมมนุษย์และสร้างสุขให้เกิดขึ้นดังใน (พ.ร.บ. ๒๕/๓๓๑/๑๓๗) ตรัสว่า

“...ในโลก การเกื้อกูลมารดา นำสุขมาให้
การเกื้อกูลบิดา นำสุขมาให้
การเกื้อกูลสมณะ นำสุขมาให้
การเกื้อกูลท่านผู้ประเสริฐ ก็นำสุขมาให้
ศีลนำสุขมาให้ตราบเท่าชรา
ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้ว นำสุขมาให้
การได้ปัญญา นำสุขมาให้
การไม่ทำบาปทั้งหลาย ก็นำสุขมาให้”

ประเทศไทยมีทางเลือกที่จะสร้างสังคมที่มีความสุข ความขัดแย้งน้อย ไม่เป็นทาสในระบบทุนนิยม บริโภคนิยม สร้างอุดมการณ์แห่งรัฐได้อย่างมีอิสระเสรีภาพ เนื่องจาก

๑. ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์ที่มีความเป็นเลิศทาง “ปัญญา” เป็นประมุขปกครองประเทศยาวนานถึง ๖๐ ปีที่พระองค์ทรงห่วงใยและเข้าใจแผ่นดินไทย รากเหง้าของสังคมไทย ทรงดูแลอย่างใกล้ชิด ทรงแนะนำปรัชญาการปกครองประเทศโดยใช้หลัก “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นการประกาศปักหลักธงชัยกำหนดทิศทางที่จะพาพสกนิกรให้พ้นจากหล่มโคลน

๒. แผ่นดินไทย สังคมไทย คนไทย ดำรงชีวิตตามหลักพุทธศาสนามากว่า ๒๐๐๐ ปี เป็นสมบัติที่ล้ำค่าที่สุดของแผ่นดินไทย การรื้อฟื้นพุทธศาสนามาสู่อุดมการณ์แห่งรัฐ เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่จะสร้างภูมิคุ้มกันให้กับประชาชนต่อ กระแสบริโภคนิยม โดยเฉพาะการรื้อฟื้นพุทธศาสนาบริสุทธิ์ เป็นศาสนาวิทยาศาสตร์ ศาสนาที่ไม่เจือปนด้วย ลัทธิพราหมณ์ ลัทธิผี ลัทธิฤๅษี และไสยศาสตร์ เข้าสู่การปฏิรูปการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา(บริสุทธิ์)

๓. การรุกรานการล่าอาณานิคมทางดินแดนของตะวันตก และการขยายขอบเขตของลัทธิคอมมิวนิสต์ได้หมดลง ยังคงเหลือแต่การรุกรานทางอารยธรรมทางโลกทัศน์ ความคิด เป็นขบวนการครอบงำทางความคิด ผ่านสื่อทุกชนิด และผ่านขบวนการการศึกษาไทย

การปฏิรูปการศึกษาไทย สามารถสร้างอุดมการณ์แห่งรัฐ ให้ประชาชนเรียนรู้การเข้าถึง “ความสุข” แบบ “อุปสมสุข” เป็นความสุขที่สงบระงับ สงบระงับจากการฟุ้งฟิงทางด้านวัตถุสิ่งของให้ลดลง การศึกษาเรียนรู้ในขณะที่จิตใจปราศจากเครื่องอาศัยในการบริโภคอย่างเกินพอดี จิตใจจะมีความแข็งแรงตั้งมั่น(สัมมาสมาธิ) มีความขยัน ขันแข็ง มีอาชีพหน้าที่การงานสร้างสรรค์ ไม่เบียดเบียน เป็นการศึกษาที่จะเสริมสร้าง “คุณธรรม” ให้กำกับ “ความรู้” ให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้อง มีฐานของ “ความสุข” ภายในเป็นที่ตั้ง ฐานของจิตใจที่แข็งแรงแล้ว จึงจะเป็นผู้ที่สามารถมีการ “ให้” การ “การเสียสละ” อย่างไม่ซ่อนแฝงหรือทับซ้อนได้โดยแท้จริง การปฏิรูปการศึกษาเช่นนี้ย่อมทำให้สังคมมีความผาสุก และเสริมสร้างเศรษฐกิจในด้าน

๑. ผลิตในสิ่งไม่ควรผลิต ไม่มีโทษภัยต่อผู้อื่น เช่น ไม่ผลิตเครื่องดื่มมีนเมาทุกชนิด ไม่สร้างสถานเริงรมย์ที่เป็นสถานที่ ขั้วยอม ใฝ่ต่ำๆ หรือรวมไปถึงการผลิต อาหารที่สะอาดบริสุทธิ์ ไม่เจือปนแม้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงอันเป็นพิษเป็นอันตราย

๒. บริโภคในสิ่งไม่ควรบริโภค ไม่บริโภคสิ่งที่เป็นโทษ เช่น เหล้า เบียร์ บุหรี่ฯ หรือแม้แต่อาหารที่บริโภคอย่างเกินพอดี

๓. เมื่อสังคมไทยมี “คุณธรรม” กำกับ “ความรู้” การทุจริตคอร์รัปชันก็จะลดลง การพัฒนาประเทศชาติก็จะเป็นไปโดยง่าย

๔. การศึกษาตามหลักพุทธศาสนาจะพัฒนาและสร้างให้ “คน” ขวนขวาย ขยัน ไม่เป็นทาส อบายมุข มีภูมิด้านทานต่อกระแสบริโภคนิยม จะเป็นส่วนสร้างและพัฒนาทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

จะสังเกตได้ว่า แม้ผลของการศึกษาเพียง ๓ ประการแรกข้างต้นที่เปรียบเสมือนเรือที่มีรูรั่วจำที่ต้องอุดเสียก่อน อุดรูรั่วในด้าน การผลิต และการบริโภค ที่เป็นโทษภัย เช่นความเสียหายของการดื่มสุรามีมากกว่า ๕๐๐,๐๐๐ ล้านบาท (ห้าแสนล้านบาท) บุหรี่ ๔๐,๐๐๐ ล้านบาท (สี่หมื่นล้านบาท) ที่รัฐมักอ้างถึงงบการเก็บภาษีที่มีมูลค่าสูง ซึ่งมีผลกระทบความเสียหายมากกว่าในทุกๆ ด้าน การทุจริตคอร์รัปชันทำให้เกิดความสูญเสียปีละกว่า ๑๐๐,๐๐๐ ล้านบาท (หนึ่งแสนล้านบาท) รัฐจึงควรหาแนวทางแก้ปัญหาเพื่ออุดรูรั่วของประเทศชาติเสียก่อน แล้วจึงคำนึงถึงการจัดการศึกษาเพื่อการแข่งขัน การปฏิรูปการศึกษาเช่นนี้จึงมีผลต่อการใช้งบประมาณน้อยที่สุด มีประโยชน์ทั้งด้านสังคม (ลดอบายมุข) และเศรษฐกิจ (ทาสการบริโภค,ประเทศไทยไม่สามารถผลิตสินค้าใดๆ เพื่อแข่งขันและมีรายได้เหลือเข้าประเทศปีละ ๕๐๐,๐๐๐ ล้านบาท) รวมถึงการเมือง(คุณธรรม)

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ผลจากการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจำแนกเป็น ๒ ด้าน ได้แก่

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไปเพื่อการปฏิรูปการศึกษา ควรมีการดำเนินการต่อไปนี้

๑. ปฏิรูปสื่อเพื่อการศึกษา สื่อเป็นเครื่องมือที่ทรงอิทธิพลที่สุดในยุคสมัยปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการปฏิวัติ รัฐประหาร เพื่อการเปลี่ยนแปลงอย่างเฉียบพลันแล้วแต่จะต้องทำการใช้สื่อเป็นเครื่องมือ การปฏิรูปการศึกษาก็เช่นเดียวกันเพื่อสร้างความเข้าใจของคนในสังคมร่วมกัน การใช้สื่อเพื่อสร้างกลไกความรู้ สามารถสร้างความรู้ให้คนทั้งมวลอย่างทั่วถึงและรวดเร็ว การศึกษาไทยถูกกลืนให้อยู่ในโลกวิทยาศาสตร์และความเจริญทางด้านวัตถุ สร้างความนิยมให้เกิดการบริโภคจนเกิดเป็นค่านิยม จากสื่อทุกชนิดที่มีรายได้จากการโฆษณาเพื่อชักชวนให้บริโภค แรงกระตุ้นจากสื่อมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ ภายใต้กระแสที่ไม่อาจต้านทานนี้ การปฏิรูปการศึกษาจึงต้องเป็นขบวนการที่ต้องสร้างภูมิคุ้มกันด้านทานให้กับสังคมได้รู้จักแยกแยะในข้อมูล เครื่องมือที่สมบูรณ์ที่สุดที่จะเป็นเครื่องมือต่อสู้กับกระแสบริโภคนิยม อันเป็นมรดกของประเทศไทยมาช้านานนั้นคือ พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ ปัจจุบันสังคมไทยไม่ได้ถูกรุกรานเพื่อแย่งชิงอาณานิคมทางพื้นที่อาณาดินแดน แต่ถูกรุกรานอย่างสนธิเนียนทางด้านโลกทัศน์ มโนทัศน์ ทั้งสื่อ และระบบการศึกษาแบบบรรจุกระป๋องสำเร็จรูป พร้อมบังคับบรรจุในโลกทัศน์ของประชาชนทั้งประเทศ การปฏิรูปหรือปฏิวัติการศึกษาต้องสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้หลุด ลด ละ เลิก จากสิ่งที่เกินความจำเป็นของชีวิต จัดอยู่ในแนวทางตามพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่มีความหมายครอบคลุมวิถีชีวิตทั้งหมด ให้มีอิสรภาพ เสรีภาพ ทางด้าน “จิตวิญญาณ” เป็นเบื้องต้น ความเข้มแข็งเช่นนี้จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากไม่ศึกษา “มรรควิธี” อย่างมีสัมมาทิฐิ ดังคำตรัสความว่า

“... ธรรมที่เข้าถึงแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นยาก หยั่งรู้ตามยาก สงบ ประณีต ตรรกหยังไม่ถึงละเอียดอ่อน...” และความเป็น “คนดี” เช่นนั้นได้ก็ต้องอาศัยองค์ประกอบอื่น ที่มีมิตติ สหายดี และสังคมสิ่งแวดล้อมดี และดังคำสนทนาของพระอานนที่ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าในอุปัฏฐาสสูตร (สัง.ม. ๑๕/๒/๒-๓) พระอานนที่กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตติ สหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง”
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

“ อย่างกล่าวอย่างนั้น อานนท์ ที่จริง ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว อานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ” การปฏิรูปการศึกษาเพื่อพัฒนา “คน” จึงไม่ใช่แค่เพียงเขียนบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญหรือพระราชบัญญัติที่ได้แต่เขียน กล่าว พูดเป็นนโยบายสวยหรู หากไม่เข้าใจขบวนการสร้างคนจริงๆแล้ว การปฏิรูปการศึกษาไทยก็จะไม่สามารถตอบโจทย์ให้กับประชาชนในสังคมได้ การปฏิรูปสื่อเพื่อสร้างค่านิยมใหม่จึงต้องเข้าใจว่าปฏิรูปสื่อให้เป็นไปในทิศทางใดและอย่างไร

๒. ปลดปล่อยการศึกษาให้เป็น “ไท” ทั้งด้านโครงสร้างและหลักสูตร ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ความจำเป็นในการควบคุมการศึกษาของรัฐ เพื่อตอบสนองต่อรัฐในอดีต เช่น เพื่อเป็น “เสมียน” ควบคุมการเก็บภาษีเข้าคลัง เพื่อการต่อต้านคอมมิวนิสต์ เพื่อความเป็นปึกแผ่นแห่งรัฐ เพื่อสร้างรัฐให้ทันสมัย เพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรม เพื่อแสวงหาความเป็นเลิศทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การศึกษาในอดีตได้ผลักดันให้คนทั้งประเทศเข้าสู่สมรภูมิเฉพาะกิจไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ในความเป็นจริงภายใต้ความหลากหลายของธรรมชาติท้องถิ่นและความหลากหลายของมนุษย์ไม่สามารถดำรงอยู่ภายใต้กรอบการจัดการศึกษาเดิม การปฏิวัติหรือปฏิรูปการศึกษายาได้วัฒนธรรมที่ดึงามของสังคมวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย ที่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือความร่มเย็น สงบสุข พึ่งตนเองได้ มีขบวนการกลุ่มสามารถพึ่งพากันได้ การให้การศึกษาที่ให้นุชนสามารถปกครองตนเองได้ ควบคุมตนเองได้ มีเป้าหมายแห่งการพัฒนาตนเองจนเป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่น ขบวนการแห่งรัฐเป็นเพียงกำกับ ดูแล ทิศทางและเป้าหมายด้วย “ปัญญา” เป็นสัมมาปัญญา หรือ สัมมาทิฐิ ที่เริ่มจากการแบ่งปัน เฉลี่ยลาก เฉลี่ยทรัพยากรธรรมชาติ ในบทแห่งการเสียสละหรือ “ทาน” มีกฎ มีระเบียบ(ยัญพิธี)ของขบวนการศึกษา ที่เป็นไปเพื่อความเจริญทั้งด้าน นามธรรมและรูปธรรม มีความสัมพันธ์ทางสังคมในความ เป็นมนุษย์ที่เจริญแลกเปลี่ยน (บวงสรวง) ในมิติของ “น้ำใจ” สร้างคุณค่าให้มากกว่า “เงิน” หรือ “การแข่งขัน” ครูที่แท้จริงจึงเป็นผู้นำ ผู้พาทำ นำก่อน เสียสละ เป็นตัวอย่างแก่สังคมนั้นๆ จึงสมควรได้รับการยกย่องเชิดชู เลี้ยงดู ครูจึงเป็นผู้ที่ชุมชนสังคมนั้นๆ สร้างขึ้นเป็นผู้นำแห่งการเสียสละมีจิตวิญญาณเป็น “บิดา” “มารดา” เป็นต้นกำเนิดแห่งความดีงาม การปฏิวัติหรือปฏิรูปการศึกษาดังนี้จึงจะพาให้สังคมพ้นวิกฤติ นอกจากการปลดปล่อยการศึกษาให้เป็นอิสระตามความเหมาะสมที่ก่อเกิดการศึกษาทางเลือกแล้ว ยังมีการเกษตรทางเลือก การแพทย์ทางเลือก พลังงานทางเลือก ล้วนแล้วเป็นขบวนการของการจัดการการศึกษาเพื่อสร้างความเป็น “ไท”

๓. ปฏิรูปงบประมาณ เพื่อการจัดซื้อและจัดจ้างเป็นแหล่งช่องสุ่มของเหล่าโจรที่หากิน แอบแฝงซ่อนเร้นอยู่ในวงการศึกษาศาสตร์และกระทรวงอื่นๆมาเป็นเวลานาน ไม่ว่าจะเป็นบ

๔. สร้างความสัมพันธ์ บ้าน วัด โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย การปฏิรูปการศึกษาที่สามารถสร้างความเข้าใจพื้นฐานให้กับประชาชนส่วนใหญ่ได้แล้วเป็นสัมมาทิฐิ จากนั้นควรปรับปรุงโครงสร้างจากเดิมที่ยึดโยง ฟังฟัง จากส่วนกลางเป็นหลัก ให้เปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์เชิงท้องถิ่น รื้อฟื้นความสัมพันธ์ของ บ้าน วัด และโรงเรียนรวมถึงมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น ที่เป็นแหล่งความรู้ เป็นผู้มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่น โรงเรียนและมหาวิทยาลัยควรมีบทบาทสำคัญต่อการชี้นำท้องถิ่นเป็นชุมทรัพย์ทางสติปัญญาเพื่อท้องถิ่น ให้เกิดความสมดุลขาดแคลนสิ่งใดหาทางผลิตเสริมสิ่งนั้น ส่วนใดมากเกินไปให้ลดสิ่งนั้น การศึกษาเพื่อการ “ป้องกัน” “แก้ไข”และ“พัฒนา”ท้องถิ่นเป็นหลักเป็นเป้าหมาย

๕. ปฏิรูปการศึกษาเพื่อลดกลไกศักดิ์นา การศึกษาไทยในอดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ผู้จบการศึกษาส่วนใหญ่ยังคงมีความนิยมเข้ารับราชการเนื่องจาก

๑. มีเกียรติ

๒.มีอำนาจ

๓.มีความมั่นคง

๔.มีสวัสดิการ

๕.มีเงินเดือนแน่นอน

ซึ่งแตกต่างไปจากเกษตรกร ชาวสวน ชาวนา ชาวไร่ กรรมกร และผู้ใช้แรงงาน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ หากธรรมชาติไม่เป็นไปตามความคาดหมายหรือเกิดความอ่อนไหวทางเศรษฐกิจ ชนชั้นล่างเหล่านี้จึงมีความทุกข์มาก เพราะโครงสร้างทางสังคมไทยสร้างระบบศักดินาจากกลไกการศึกษา ผู้มีโอกาสในการศึกษามาก ก็มีโอกาสดำรงตำแหน่งราชการมากกว่า ความเหลื่อมล้ำ เอาเปรียบเอารัดเอาเปรียบ จึงมีอยู่เต็มแผ่นดิน ในระบบสังคมนิยมจึงแก้ปัญหานี้ด้วยการลดชนชั้นด้วยอำนาจ แต่ในแนวทางตามหลักพุทธศาสนามุ่งสร้างธรรมเป็นอำนาจ ปฏิรูปการศึกษาเพื่อการบ่มเพาะ “ปัญญา” คือลดความเห็นแก่ตัวเป็นเกราะควบคุมป้องกันความเอาเปรียบแม้ว่าจะมีโอกาสการปลดปล่อยระบบการศึกษาให้เป็นอิสระจากการควบคุมต้องเริ่มจากการให้การศึกษาเพื่อพัฒนาให้มี “สัมมาทิฐิ” สร้างระบบกลไกใหม่ให้ความหมาย ค่านิยมที่ควรยกย่องคือ “ความเสียสละ” เช่น ผู้มีตำแหน่งทางการศึกษาสูงขึ้นมีความสามารถในการลดละเสียสละสูงขึ้น คือมีเงินเดือน รายได้ลดลงด้วยความสมัครใจ หรือผู้ที่สมัครรับเข้าเป็นข้าราชการครู อาจารย์ พิจารณาผู้มี “คุณธรรม” ให้คุณค่าสูงกว่า “ความรู้” เป็นต้น

๖. **บูรณาการการศึกษา** การปฏิรูปการศึกษาต้องปฏิรูปแล้วให้อยู่ในชีวิต สัมพันธ์กับชีวิต ชุมชนและท้องถิ่น สามารถพึ่งตนเองได้ แสวงหาความรู้ได้ในท้องถิ่น เห็นปัญหาท้องถิ่น นำความรู้ความสามารถนั้นนำมาแก้ปัญหา ช่วยเหลือคนและท้องถิ่น เช่นมนุษย์มีความจำเป็นในปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค การศึกษาดังแต่เขาวัวควรสอนให้ ลูกหลานไทยควรปลูกข้าวเป็นทุกคน สามารถแสวงหาอาหารจากธรรมชาติในท้องถิ่นโดยไม่ต้องอาศัยเงินเป็นตัวแลกเปลี่ยน การศึกษาเฉพาะเรื่องอาหารนี้มีคุณประโยชน์และโทษอย่างไร จะใช้เป็นยาสมุนไพรอย่างไร จะสร้างที่อยู่อาศัยจากวัสดุธรรมชาติอย่างไร นำเกษตรกร ปรชาญชาวบ้านมาเป็นครู สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานสำคัญของชีวิต ความสามารถพึ่งตนเองได้มากเท่าไรการใช้เงินก็จะมีความหมายลดลง

๗. **ปฏิรูประบบการศึกษาให้ประชาชนสามารถเข้าถึงพลังงานทางเลือก** เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยขบวนการกลุ่มสหกรณ์หรือวิสาหกิจชุมชนเครือข่าย เนื่องจากปัจจุบันน้ำมันมีราคาสูงและกำลังจะหมดไป การผลิตพลังงานไฟฟ้าและการขนส่งต้องพึ่งพิงการนำเข้าพลังงานจากต่างประเทศกว่า ๕ แสนล้านบาท/ปี ควรส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนมีความรู้สามารถใช้วัสดุในท้องถิ่นเช่น ขยะ แกลบ ชานอ้อย ชังข้าวโพด ฟางข้าว ฯลฯ เพื่อผลิตไฟฟ้าจัดตั้งเป็นโรงงานไฟฟ้าชุมชน และผลิตน้ำมันเชื้อเพลิงเพื่อการเกษตรและการขนส่งด้วยตนเอง จากพืชพลังงานเช่น สนูป่า ปาล์มน้ำมัน หรือน้ำมันพืชที่ใช้แล้วจัดตั้งเป็นปั้มน้ำมันชุมชน พร้อมกับจัดตั้งธนาคารชุมชนเพื่อการออมและสร้างสวัสดิการชุมชนจะเป็นการเสริมสร้างสมดุลให้สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

๘. การปฏิรูปการศึกษาควรแบ่งเป็น ๓ ยุคใหญ่ๆ คือ

๑. ยุคปฏิรูปการศึกษาเพื่อการรื้อถอน(ระยะเวลาประมาณ ๑๐๐-๒๐๐ ปี) สังคมไทยปัจจุบันเต็มไปด้วยมลภาวะ น้ำเน่าเสีย อากาศเป็นพิษ ดินถูกปกคลุมไปด้วยสารเคมีและยาฆ่าแมลง ป่าไม้ถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ทรัพยากรธรรมชาติถูกขุดมาใช้อย่างเมามัน จิตใจมนุษย์ถูกเคลือบข้อมไปด้วยอวิชชา สิ่งมอมเมา การแก่งแย่ง สูญเสียอิสรภาพแห่งการเป็นมนุษย์ การนำเอาหลักพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์แก้ปัญหาของบ้านเมืองต้องย่อความหมาย สร้างความเข้าใจ โดยใช้หลักศีลปะทั้งด้านวรรณกรรม วรรณคดี ภาษา วัฒนธรรม สื่อความหมายให้เข้าใจอย่างง่าย เป็นสำนึก เป็นอุดมการณ์ เป็นค่านิยม เป็นคตินิยม เป็นสำนวน เพื่อสร้างโลกทัศน์ใหม่ที่เป็นพุทธศาสนาแบบวิทยาศาสตร์โดยไม่สูญเสียหลักธรรมดั้งเดิม

๒. ยุคปฏิรูปการศึกษาเพื่อสร้างความสมดุล (หลังยุคที่ ๑ น่าจะใช้เวลาในยุคนี้นี้นประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ ปี) หลังยุคที่ ๑ ธนาคารระบบการเงินทั้งโลกจะหยุดชะงัก พลังงานถ่านหิน น้ำมันและก๊าซจะหมดลง มนุษย์จะกลับเข้ามาพึ่งพิงธรรมชาติมากขึ้น เงินมีความหมายลดลง คุณค่าแท้จริงจะเริ่มปรากฏและดำรงอยู่เพื่อปรับสภาพให้เกิดความสมดุลทั้งโลกราว ๒๐๐-๓๐๐ ปี

๓. ยุคปฏิรูปการศึกษาเพื่อสร้างอารยธรรมสูงที่สุดในโลก(หลังยุคที่ ๒ จะสามารถพัฒนาไปสู่สังคมอารยะสูงสุดน่าจะใช้เวลาราว ๕๐๐ ปี) เมื่อมนุษย์ได้เรียนรู้ประสบการณ์ ทั้งระบบ สังคมนิยมและทุนนิยม การก้าวสู่การเรียนรู้ประวัติศาสตร์เพื่อนำกลับมาสู่ยุคแห่งความเจริญอย่างสันติ จะเกิดอารยธรรมอย่างสมบูรณ์ สมดุล ทั้งการพัฒนาทางวัตถุและจิตวิญญาณ

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไปคือ

สำหรับผู้วิจัยองค์ความรู้ด้านการปฏิรูปการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา ให้ลุ่มลึกต่อไป

๑. ควรวิจัยการปฏิรูปการศึกษากับการปกครองของสงฆ์ โดยเน้นการปรับเปลี่ยนอย่างไรให้เหมาะสมกับยุคสมัย

๒. ควรวิจัยการสร้างหลักสูตรผสมผสานหลักพุทธศาสนาเข้ากับความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น